

DALLOS EDINA: NAPEVŐ, HOLDFALÓ. A VOLGAI TÖRÖKSÉG HIEDELEMLÉNYEI

(Magyar Őstörténeti Könyvtár, 33. Szerk. Zimonyi István) Balassi Kiadó, Budapest, 2020, 457 oldal

Dallos Edina *Napevő, Holdfaló. A volgai törökség hiedelemlényei* című munkájában három török nép, a csuvasok, a kazányi tatárok és a baskírok hiedelemlényeit mutatja be. Ahogy az előszóban említi, eredetileg csak a két Volga-vidéki kipszak nép mitológiájával akart foglalkozni, ezért említésre méltó, hogy a három hiedelemvilág közül végül a csuvasról írt a legtöbbet.

A könyv az előszót és a bevezetést követően három nagy részből épül fel. Az első a „Hiedelemlények” címet viseli. Ennek népek szerint felosztott fejezetei tartalmazznak kutatástörténeti áttekintést, átírási táblázatot, valamint értelemszerűen magukban foglalják az adott nép hiedelemlényeit. Ezek mellett az első, csuvasokról szóló fejezetben helyet kapnak más kutatók isteneket és szellemeiket felsorakoztató listái is (19–251. old.). A választott átírási rendszer világos, hozzá nem értő szemnek is befogadható.

A hiedelemlényeket taglaló szócikkek a lények nevét viselik alfabetikus sorrendben. A szerző az egyes tételeket két további részre osztja, így elkülönülnek a vitán felül álló adatok a bizonytalan elemektől és jelentésektől; ez megkönnyíti a könyv tudományos igényű használatát. Az első bekezdésben kap helyet a lény nevének jelentése, rövid jellemzése, egyes esetekben pedig elnevezésének alakváltozatai is. Emellett gyakori, hogy a hiedelemlények nevének van köznapiság értelme is, ezek szintén itt szerepelnek. Jelzi még, hogy más szerzők vagy közlők írásaiban hol jelenik meg az éppen tárgyalt isten, szellem vagy manó, ezt követően pedig azt is, hogy ha a szöveggyűjteményben szerepel, hol találunk rá vonatkozó szöveget vagy szövegeket. A következőkben bemutatok néhányat a véleményem szerint legérdekesebb szócikkek közül.

Laikusként, de néha talán még kutatóként is olyan lényekkel ismerkedhetünk meg ebben a kötetben, amelyekhez hasonlókról még csak nem is hallottunk. Ilyen a csuvas *ar-šuri*, amely „erdőben élő majomszerű lény, mely az emberek fogát kiszedi, és lenyeli”, illetve amely vagy a fent említett okból próbálja meg az embereket magához csalni, vagy azért, hogy csiklandozhassa őket (37. old.). A különböző forrásokban eltérően jelenik meg, a majomszerűség egy ezek közül. Az *ar-šurik* születésével kapcsolatban is többfélék a beszámolók. Egy változat szerint nem természetes halált halt emberekből jöhetnek létre, vagy olyanokból, akiket nem temettek el, illetve akiknek nem tartottak tort.¹ Egy másik magyarázat szerint az *ar-šuri* égi lény volt, de Isten a Földre száműzte. Ebből a szócikkből

<https://doi.org/10.24391/KELETKUT.2021.1.161>

¹ Az, hogy miként élt és hogyan halt meg egy ember, majd ezután mi történt a holttestével, sok esetben meghatározza, hogy az adott személy átalakul-e valamilyen más lénnyé.

azt is megtudhatjuk, hogy a csuvas néphagyomány szerint hogyan lehet túljárni az *ar-šuri* eszén. Ez a lény fél a víztől, így, ha azt kérdezi az embertől, hogy az ár mentén vagy azzal szemben megy-e, azt kell felelni neki, hogy az ár mentén, mivel a torkolatot nem tudja megkerülni. A vízen kívül az *ar-šuri* a kutyáktól és az orosz imáktól is fél, a lovakat viszont szereti. Más forrás szerint kenyeret kell neki dobni, így lehet tőle megszabadulni. Az *ar-šurinak* megfelelő lény a kazányi tatár és baskír *šüräle*. Nagyon sok hasonlóság van közöttük, bár egyes forrásokban a lény baskír változata jelentősen eltér attól, amit a csuvas (37–38. old.) és a tatár szócikkekben (241–242. old.) olvashatunk.

A kazányi tatár *päri*, *pärey* és a baskír *pärey* nevű lényekben közös, hogy valamilyen formában a szélhez kapcsolódnak. Ez a szellem a tatár források szerint emberszerű, de nagyon csúnya, egy szeme van a homloka közepén (186–187. old.). Ezzel szemben a baskír beszámolók alapján olyannyira emberszerű, hogy csak varázskrém segítségével lehet felismerni. A *pärey* mindkét hiedelemvilág szerint veszélyes a kismamákra és az újszülöttekre: a baskír szócikk betegségeket említ (239. old.), a tatár rész szerint pedig kilophatja a magzatot a méhből, vagy kicserélheti a kisbabát saját gyermekére (186–187. old.).²

Ezek mellett feltűnnek olyan alakok is, amelyek – vagy legalábbis bizonyos tulajdonságaik – ismerősek lehetnek számunkra. Ilyen például a csuvas *vupär*, amely azonkívül, hogy eszi a Holdat és a Napot, tehát a hold- és a napfogyatkozás okozója, éjszaka megnyomja az embert. A *vupär* ezenkívül betegséget és rémálmokat is okozhat, továbbá alakváltó, ezért állatok és tárgyak képében is megjelenhet. Ezt a démont kiáltással lehet elűzni; akihez pedig egy közülük odaszokott, az ellen a ház lakója keresztel vagy hamuval védekezhet (127–128. old.). A csuvas *alpastä* (30–31. old.), a kazányi tatár *albasti* (172–173. old.) és a baskír *albaḡti* (202–203. old.) valószínűsíthetően szintén mind nyomó démonok.

Ehhez hozzátehetjük, hogy azt a jelenséget, amikor az ember felébred, de nem tud megmozdulni, az egész világon hasonlóan magyarázza a folklór. A magyar *lidércnyomás* szó is erre utal, és az angol *nightmare* szó eredeti jelentése is ehhez köthető. A *nightmare* mai jelentése 'rémálom', a szó régi értelme azonban sokkal kevésbé volt általános, kifejezetten arra a lényre vonatkozott, aki a lidércnyomásért felelős. Ezzel kapcsolatban az *Online Etymology Dictionary* weboldalon³ az alábbi meghatározás olvasható:

„nightmare (n.) c. 1300, »an evil female spirit afflicting men (or horses) in their sleep with a feeling of suffocation«, compounded from night + mare (n. 3) »goblin that causes nightmares, incubus«.”

A könyvben taglalt hiedelemlények között feltűnik olyan is, amelynek a neve a magyar nyelvben is használatos: ez a csuvas *šuyttan*, valamint a kazányi tatár

² Az erről szóló szöveg a könyv 345. oldalán található.

³ <https://www.etymonline.com/search?q=nightmare> (2021. augusztus 30.).

és a baskír *šaytan*. Eredetük megegyezik, jelentésük azonban eltér a magyar *sátán*, török *şeytan* és angol *satan* szavaktól. Mindhárom volgai török nép hiedelemvilágára az jellemző, hogy ez a lény elsősorban nem az ördög; kisebb gonosz szellemeket neveznek így. A csuvasoknál jellemzően a vizekben él, de vannak különbségek a lény északi és déli változata között; északon például kicseréli a gyerekeket. A csuvas hagyományban a *šuyttan* olyannyira tág fogalom, hogy többféle gonosz lényt is jelölhet, mint például a korábban említett *vupärt* (98–99. old.). A tatár *šaytan* különböző források szerint az embert eltéríti útjáról, kicseréli a gyermekeket, vagy megnyomja azt, aki lefekvés előtt nem mondja, hogy *bismillah* (187. old.). A baskír hiedelmek szerint a *šaytant* Isten villámokkal hajszojja, ezért – mivel a szellem ilyenkor megpróbál elbújni – vihar alatt bezárnak minden ajtót és ablakot, nehogy bejusson a házba. Baskír források szerint a *šaytan* betegségeket is terjeszt, és elcserélheti a gyerekeket. Utóbbi ellen úgy próbáltak védekezni, hogy „a bölcsöbe belevarrtak vagy a bölcső mellé akasztottak különféle védelmező tárgyakat, például nyílhegyet vagy kést” (240–241. old.).

Ahogy ezekből a rövid leírásokból is kitűnik, sok esetben vannak megfelelések a három nép hiedelemlényei között, ez földrajzi közelségük miatt nem meglepő. Emellett a népek hitvilágain belül nagyon gyakori, hogy egy bizonyos tulajdonságot, tevékenységet több különböző lénynek tulajdonítanak. Utóbbi kapcsán Dallos több szócikkben is megemlíti, hogy a tárgyalt lény milyen más alakokkal keveredhetett, ami nyomán újabb tulajdonságokat öltött magára.

A második nagy rész a Szöveggyűjtemény, ebben – szintén népek szerint felosztva – a közlők szerinti alfabetikus sorrendben találjuk a különböző prózai és verses szövegeket. Az imák, ráolvasások és áldozatok melletti jelzés a kutató nevének rövidítéséből és az oldalszámból áll, ahol publikációjukban helyet kapott. Ezek a rövidítések szerepelnek a Hiedelemlények fejezet szócikkeiben, ezek alapján találhatjuk meg őket. A szöveggyűjteményben a három nép fejezeteiben a szerző további két részre osztja a szövegeket. Az első szakaszban soroztatja fel az imákat és a ráolvasásokat; ebben az alfejezetben a lábjegyzetekből tudhatjuk meg, hogy az adott fohászt milyen célból mondták el, milyen betegség ellen vagy áldozat során; egyes imáknál és ráolvasásoknál pedig a helyszínt és a kellékeket, ahol és amelyekkel ezeket a rítusokat elvégezték (255–396. old.).

Ebben a részben szintén a csuvasokkal foglalkozó fejezet az első; ennek előszavában Dallos megemlíti azt az érdekességet, hogy sok csuvas ima elején szerepel a *pěšmėlle* szó, amely a *bismillah* csuvas alakja, de amelynek jelentését szerinte a csuvasok nem ismerték (256. old.). Az előszó, majd az imák és a ráolvasások után következnek a hiedelemtörténetek.

A szöveggyűjteményt mutató követi, itt szerepel a könyvben említett összes lény és az is, hogy melyik oldalon találhatjuk meg őket; ha pedig listában sze-

repelnek, a sorszámuk (397–438. old.). A kötet a rövidítések jegyzékével és a bibliográfiával zárul (439–457. old.).

A *Napevő, holdfaló* hiánypótló kötet, főleg itthon, mert magyarul eddig nem született ilyen munka. Néprajzkutatóknak, nyelvészeknek, turkológusoknak és vallástörténészeknek egyaránt hasznos. Emellett a nem szakmabelieknek, a hiedelemtörténetek és a népi hitvilág iránt érdeklődőknek is érdekesítő olvasmány lehet, elsősorban a szöveggyűjtemény rész.

Stumpf Anna